

environmental knowledge formulates a series of principles and paradigms: the principle of the priority of life, the principle of co-evolution, the principle of ecological optimum, the principle of constructive environmental selfishness, paradigm of sustainable development and new environmental paradigm.

Keywords: ecological deontology, ecological knowledge, global problems.

Надійшла до редколегії 28.02.2013 р.

УДК 141. 7: 17. 022. 1: 316. 4 (045)

М. О. Мегрелішвілі

Інститут вищої освіти НАПН України (Київ)

ВПЛИВ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ НА ДИНАМІКУ КОНСТРУКТИВНИХ І ДЕСТРУКТИВНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ

Досліджується вплив моральної свідомості на динаміку конструктивних і деструктивних процесів у періоди стабільності та в перехідні періоди розвитку суспільства. Розглядаються специфічні риси сучасності, що обумовлюють зменшення впливу моралі в суспільстві.

Ключові слова: мораль, наука, конструктивні процеси, деструктивні процеси, соціальні зміни, сім'я, релігія, індивідуалізм.

Постановка проблеми. Мораль, в усіх її аспектах та проявах, є однією з найбільш давніх тем, до якої в різні часи та в різноманітних культурах постійно звертались і намагались дати відповіді на гострі питання релігійні діячі, філософи та інші суспільствознавці, представники різних видів та жанрів мистецтва. Актуальність дослідження певних моральних проблем завжди зростає, коли виникають нові явища та тенденції в суспільному бутті, що потребують відповідної рефлексії та моральної оцінки. У суспільствах, що трансформуються, знаходження конструктивної відповіді на важкий та болісний процес зміни цінностей та норм стає життєвонеобхідним для подальшого розвитку таких суспільств. Неймовірна швидкість соціальних змін в останньому столітті, що спричинена бурхливим розвитком науки і техніки, та породжена цими змінами лавина проблем морально-етичного характеру не залишилась поза увагою сучасних дослідників. Це знайшло відображення не лише в палких дискусіях на конференціях, нових наукових монографіях, але і в появі таких дисциплін, як «Етика бізнесу», «Біоетика». Мораль, з одного боку, є складним феноменом, що постійно еволюціонує і відповідно потребує аналізу на теоретичному рівні, з іншого боку, на повсякденному рівні це – близький та зрозумілий всім феномен, оскільки кожна людина так чи інакше замислюється і намагається для себе вирішити, що є сенсом життя, що вважати добром і злом, що таке справедливість і т. ін.

На сьогоднішній день мораль разом із наукою та правом є тими формами суспільної свідомості, від конструктивного та узгодженого функціонування яких, без перебільшення, залежить подальше існування та розвиток людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасними дослідниками моралі є: Е. Аггаці, З. Бауман, А. Гусейнов, С. Кримський, А. Макінтайр, Ю. Марков, А. Назаретян, Ю. Резнік, Л. Туроу, Ф. Фукуяма, А. Етціоні, Ю. Хабермас та ін. Вочевидь, найбільша увага фахівців прикута до проблеми взаємозв'язку різноманітних науково-технічних здобутків цивілізації з моральною відповідальністю за деструктивні зміни у суспільстві, природі людини та навколишньому середовищі, що є неочікуваними наслідками впровадження цих здобутків (Е. Аггаці, У. Бек, Г. Бехманн, В. Глазко, Г. Йонас, В. Лук'янець, Н. Моїсєєв, А. Назаретян, Р. В. Поттер, О. Соболев, П. Тищенко, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, В. Чешко, Б. Юдін та ін.). Це проблема планетарного масштабу, вирішення якої (якщо це взагалі можливо) потребує спільних та узгоджених зусиль всього людства. Іншими важливими питаннями, що в більшому чи меншому ступені пов'язані з зазначеною проблемою, без вирішення яких марно розраховувати на її розв'язання, є такі: домінування в сучасних західних суспільствах індивідуалістичних цінностей, зокрема, цінності персонального успіху, споживацьких орієнтацій, їхнє нав'язування населенню через ЗМІ та стрімке поширення цих тенденцій на інші країни світу; нівелювання сімейних цінностей; невизначеність морального ідеалу; проблеми довіри та толерантності і т. ін. Всі ці питання в тому чи іншому контексті отримали певне висвітлення у працях З. Баумана, У. Бека, Е. Гідденса, А. Гусейнова, Ю. Резніка, Ф. Фукуями, Е. Тофлера, Л. Туроу, А. Етціоні та інших дослідників сучасності.

Мета дослідження. З'ясування впливу моральної свідомості на динаміку конструктивних і деструктивних процесів у сучасному суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Взаємозв'язок конструктивного і

деструктивного в суспільному бутті не є жорстким, він має різні специфічні прояви в залежності від сукупності різноманітних об'єктивних та суб'єктивних факторів. Не в останню чергу такий взаємозв'язок залежить від рівня моралі в конкретному суспільстві.

У першому наближенні ситуація виглядає наступним чином. Вочевидь, вплив моралі на динаміку конструктивних і деструктивних процесів у суспільстві суттєво відрізняється в періоди стабільності та в перехідні періоди розвитку.

У періоди стабільності, коли система моральних норм функціонує в звичному режимі, безпосередньо визначаючи поведінку індивідів, деструктивність у суспільстві має окремі прояви у вигляді: поодиноких дій індивідів або окремих соціальних груп; неочікуваних наслідків певної діяльності, що сама по собі мала конструктивні цілі. При цьому деструктивні дії індивідів або окремих соціальних груп піддаються суспільством осуду, а у випадку, коли вони мають злочинний характер, караються правосуддям у відповідності до діючих юридичних норм. Неочікувані деструктивні наслідки діяльності намагаються подолати якщо це можливо (в залежності від характеру, масштабу, значимості проблеми для суспільства і т. ін.), і зрозуміло, що в умовах визначеності шанси на успіх зростають.

У перехідні періоди розвитку суспільств, що супроводжуються руйнуванням загальноприйнятої системи моральних норм, виникає світоглядна розгубленість більшої частини населення і, як наслідок, деструктивність набуває загального характеру.

Найбільш важкий випадок, коли такий період спричинений революцією. П. Сорокін [9], зробивши її соціологічний аналіз, зокрема, дослідивши деформацію поведінки населення, виділив дві стадії революції, в яких роль релігії, моралі та права суттєво відрізняється. У першій стадії відбувається загальна «деморалізація», що проявляється у згасанні тих релігійно-морально-правових рефлексів, що гальмують вбивства і зазіхання на здоров'я та тілесну недоторканість, свободу слова, думки, релігії. Має місце зростання різноманітних майнових злочинів, а також злочинів проти суспільної пристойності. Поширюється невиконання суспільних обов'язків. Слабшає прихильність членів сім'ї один до одного. При цьому деморалізація актів поведінки супроводжується деморалізацією моральної та правової свідомості мас. На другій стадії, якщо суспільство не загине, починається відродження згаслих правових, моральних і релігійних рефлексів і відповідної релігійно-морально-правової свідомості. Причому, як підкреслює П. Сорокін, це відродження відбувається за допомогою жорстких методів і в стислі терміни. «За вбивством слідує нещадне вбивство. За крадіжку, розбій і грабж – те саме... Статеві рефлексії – поволі вводяться в норму. Встановлюється скромна, але все-таки більша свобода слова, друку і т. ін. Вводяться деякі гарантії проти неприборканого деспотизму влади. Разом з цим починається проповідь і пропаганда моралі та права. Починається і швидко набирає темп відродження релігії, повернення до старих форм пристойності, конвенціональних манер і побуту. Словом, суспільство починає швидко одягатися в костюм згаслих морально-правових і релігійних рефлексів. Біологічна нагота його зменшується. З її зменшенням життя поволі нормалізується, нормалізація, у свою чергу, сприяє відродженню і зміцненню морально-правових і релігійних рефлексів. Зміцнення їх робить менш необхідними звірячі стимули і репресії» [9, с. 156]. Отже, як бачимо, тотальна деструктивність під час революції посилюється катастрофічним падінням впливу моралі в суспільстві, причому подальше її відродження забезпечується неприйнятними з точки зору моралі засобами.

Перехідні періоди можуть бути і мирними. В цей час джерелом деструктивності можуть виступати не лише самі зміни, але і ті заходи (дії), які здійснюються соціальними інститутами. Зокрема, хаотична зміна законодавства, що не поспіває за змінами у суспільстві, або навпаки виявляється, що прийняті закони є передчасними, оскільки суспільство ще до них не дозріло. Такі дезорганізаційні соціальні процеси і явища створюють сприятливі умови для поширення деструктивності. Мається на увазі не тільки зростання злочинності. Саме у такі періоди деструктивність найчастіше має прояви ще і як необхідна складова конструктивної діяльності, тобто створення нового супроводжується руйнацією старого. Цей процес може бути достатньо болісним для представників певних соціальних страт, яких він безпосередньо стосується, чи взагалі більшості населення, що дає підстави П. Штомці [12] розглядати соціальні зміни як травму. Він зазначає, що найбільш чутливою сферою до змін є культура (яка розуміється ним як універсум цінностей, норм, правил, зразків, символів, сенсів), оскільки саме вона відрізняється найбільшою інертністю, постійністю, вкоріненням у традиціях або в колективній пам'яті. «Культура – це та область, де кодується ідентичність і безперервність розвитку суспільства... Зміни тому мають травматичні наслідки, що постійність, упевненість, стабільність, безпека, можливість передбачати суспільні ситуації, а також міцність і однозначність власного положення в суспільстві та імперативи дії, що витікають звідси, представляють, як нам здається, для людей цінності суттєві самі по собі, незалежно від сутності, змісту відповідних очікувань або правил» [12, с. 475].

Дослідники моралі взагалі приділяють особливу увагу перехідним періодам розвитку суспільств, які є вельми суперечливими у багатьох аспектах. У цей час у суспільства в цілому з'являється можливість за короткий строк зробити якісний крок вперед, а у окремих індивідів з'являється більше можливостей для самореалізації та відповідно стрімкого сходження по соціальній ієрархії. Зрозуміло, можливість, що з'явилася, можуть скористатися особи з низьким рівнем моральної самосвідомості. Причому за нових умов населенням перестають засуджуватися вчинки, які до того вважалися аморальними. Відображенням цієї ситуації є відоме прислів'я: «хочеш жити, вмій крутитися». Гнучкість стає ледь не головною якістю особистості, що забезпечує їй адаптацію до нових умов, на крайніх полюсах якої – або елементарне виживання, або стрімка висхідна вертикальна мобільність. Мається на увазі і гнучкість мислення, і моральна гнучкість. Якщо цінність першого є очевидною і не підлягає сумніву, то моральна гнучкість настільки складне явище, що її важко однозначно оцінювати у категоріях «добра» і «зла». З одного боку, розвиток суспільства супроводжується розвитком моралі і в цьому плані моральна сфера особистості також повинна зазнавати відповідних змін. З іншого боку, якщо людина легко змінює свої моральні принципи на протилежні, взагалі виникає питання щодо моральності такої особи. Крім того, від суттєвих змін конкретної особи страждає її близьке оточення. Фантастичним є припущення, що сім'я та всі друзі разом набудуть нових якостей, що будуть відповідати і новим суспільним умовам і близькій людині, характер якої зазнав змін. Отже, неминучим є або розрив з найближчими людьми, або постійний дискомфорт у спілкуванні з ними.

Ю. Резнік стверджує, що чим нижче культурний і моральний рівень людини, тим вище її адаптаційний потенціал у сучасних умовах. Він виокремлює деякі соціально-етичні риси групового портрета людей, що досягли успіху: «... дотримання настанов «подвійної» моралі, відсутність або нівелювання життєвих принципів, ціннісна пластичність; здатність передбачати новий розклад сил і впливів, аби не просто «плисти за течією», а отримувати вигоду з соціального оточення для власного положення; орієнтація на стандарти споживчої поведінки своєї групи; уміння заводити «потрібні» зв'язки і знайомства; інформаційна всеїдність і соціальна бездушність; пихатість, надмірне захоплення винагородами і почестями (найчастіше незаслуженими); прагнення до особистого збагачення і перерозподілу життєвих благ на власну користь» [8, с. 12]. Звісно, це не означає, що всі, хто досягнув успіху за сучасних умов, є людьми аморальними. Це означає лише те, що індивідам, які мають зазначені якості, зробити це було простіше.

Здавалося б, що головне завдання для більшості пересічних громадян у такі часи – набратися терпіння та перечекати всі ті труднощі духовного та матеріального характеру, які є необхідним атрибутом перехідних періодів розвитку суспільства, а якщо є можливість – скористатися його перевагами.

Проте, сучасність має специфічні риси, що значно ускладнюють це завдання.

По-перше, досить поширеною є точка зору, відповідно до якої капіталістична система та традиційні загальнолюдські цінності несумісні. Зокрема, російські науковці В. Мартянов і Л. Фішман стверджують, що в основі капіталістичної світосистеми лежить неусувний чинник морального колапсу. «Моральний колапс – це повсюдне панування «людини економічної», яка керується прагматичною логікою здобуття прибутку, у тому числі за допомогою нічим не стриманої експлуатації інших людей. Домінуючий імпульс наживи за будь-яку ціну поширюється і на політичне мислення, на всі позаекономічні сфери діяльності людей як щось нормативне, що хоча і відчувається приховано як неправильне і нелегітимне, неетичне і аморальне» [4, с. 9]. Інший дослідник, А. Гусейнов [2], звертає увагу на те, що в період формування капіталістичного суспільства зазнає суттєвих змін роль моралі. Це проявляється в тому, що суспільні відносини починають регулюватися не на основі особистих стосунків і традицій із врахуванням сукупності душевних якостей індивіда, а на основі ефективного функціонування певної області спільної діяльності. Її ефективність тим вище, чим більше поведінка індивідів наближається до автоматизованої, звільняється від індивідуальних мотивів. Більше того, продовжує дослідник, діяльність людини в якості суб'єктивного елементу соціальної системи часто вимагає здатності діяти аморально. Тому, розмірковуючи про роль моралі у сучасному світі, А. Гусейнов зазначає: «... сучасне складно-організоване, деперсоналізоване суспільство характеризується тим, що сукупність професійно-ділових якостей індивідів, що визначають їх поведінку як соціальних одиниць, мало залежить від їх особливих моральних чеснот. У своїй суспільній поведінці людина виступає носієм функцій і ролей, які їй задаються ззовні, самою логікою системи, в яку вона включена. Зони особової присутності, де вирішальне значення має те, що можна назвати моральною вихованістю і рішучістю, стають все менш значимими...» [2]. Така особливість функціонування сучасного суспільства є одним з можливих пояснень значної кількості деструктивних наслідків

діяльності. На Заході за декілька століть відбулась еволюція капіталістичної системи, виробились більш-менш ефективні принципи моральної регуляції, хоча, як бачимо з досліджень, вплив моралі на суспільство все більше скорочується. На цьому тлі досить лицемірно виглядають гучні скандали, пов'язані з сексуальною поведінкою відомих західних політиків. Зрозуміло, що політтехнологи використовують або створюють ці скандали для нейтралізації політичних опонентів. Незрозуміло чому це все ще діє на масову свідомість, адже у суспільстві є більш суттєві проблеми морального характеру, ніж подружня невірність, яка, до речі, стосується лише членів конкретної сім'ї. Якщо ж згадати українське суспільство на початку 90-х років XX століття, то феномен «дикого капіталізму» в повній мірі продемонстрував панування «людини економічної», оголив найгірші вади цієї системи і надзвичайно сильно вдарив по населенню (і матеріально, і морально), яке за роки радянської влади звикло до патерналістської ролі держави.

По-друге, дослідники звертають увагу на проблему постійних соціальних змін, що чим далі, тим більше прискорюються. Наслідком цієї характерної особливості нашого часу є те, що людина ледве встигає адаптуватися до певних умов, як їй вже потрібно бути готовою переорієнтуватися на інші. Так, видатний науковець С. Капіца підкреслював, що біда сучасного суспільства в тому, що людство не має часу на повільні еволюційні процеси. У дискусії, присвяченій проблемі моральності та духовності, він, зокрема, зазначив: «Зараз ті зміни, які в середні віки займали тисячу років, відбуваються за 20-30 років – зміни поколінь, зміни уявлень і цінностей... Ми живемо, виражаючись фізично, в неідеальних умовах, як у вибуховій хвилі, коли абсолютно все не знаходиться в рівновазі. А совість, мораль, моральні засади суспільства – це свідомість духовної рівноваги, що досягається повільною еволюцією. Але, оскільки ми знаходимося в стані найглибшого перелому, старі принципи... просто не встигають еволюціонувати» [7, с. 6]. Стрімко змінюються не лише соціально-економічні, політичні умови, ломки зазнає система цінностей. Як приклад, можна згадати, що ще кілька десятиліть тому гомосексуалізм сприймався як щось ганебне, чого соромилися і намагалися приховати. Зараз кумири молоді, насамперед зі сфери розваг, всіляко підкреслюють нетрадиційну сексуальну орієнтацію, своє право жити так як вони вважають за потрібне. І якщо інші індивіди до цих тенденцій ставляться негативно (насамперед представники старшого покоління, релігійні особи), то вони отримують звинувачення у відсутності толерантності.

По-третє, невизначеність, в тому числі і моральна, перестала бути ознакою тільки перехідного періоду суспільства. Сьогодні невизначеність, як влучно зазначив З. Бауман, є постійною умовою життя. У своєму есе «Знову один: Етика після визначеності» він констатує: «Тепер ми розуміємо, що невизначеність – це не тимчасова незручність, від якої можна позбутися через вивчення правил або довіритися пораді експерта, або просто робити те, що роблять інші. Замість цього вона є постійною умовою життя. Можна сказати більше – це той самий ґрунт, в якому мораль укоріняється і проростає. Моральне життя є життям безперервної невизначеності, і воно віднімає багато сил і життєстійкості, і здатності витримувати тиск, щоб бути моральною людиною. Моральна відповідальність є безумовною і в принципі нескінченною, і таким чином, можна визнати, що в моральній особі ніколи не згасне незадоволеність її моральною діяльністю... » [13, с. 36]. Тобто у сучасному світі людина позбавлена сподівань, що проблеми перехідного періоду зникнуть разом з настанням доби стабільності, оскільки стабільність сама по собі стає все більш примарною.

Зрозуміло, що людині емоційно важко постійно знаходитись у стані невпевненості і тому вона так чи інакше намагається відшукати опору хоча б у чомусь. Традиційною опорою не тільки конкретної особи, але і суспільства, була сім'я. Проте, на сьогоднішній день невідпинний розпад інституту сім'ї (або його трансформація) лише посилює відчуття нестабільності та невизначеності. Століттями сім'я була безумовною цінністю сама по собі. Вона забезпечувала засвоєння дитиною первинних соціальних навичок через дотримання традицій, передачу досвіду від покоління до покоління, сприяла трансляції культури. Зараз все інакше. Якщо в суспільствах, у яких залишився сильним вплив релігії, цінність родини як і раніше є дуже високою, то у більшості західних суспільств з комплексу різних причин інститут традиційної нуклеарної сім'ї опинився під загрозою і завдяки глобалізації ця тенденція продовжує поширюватися. На сьогоднішній день дослідники фіксують велике різноманіття форм сім'ї, серед яких крім традиційної нуклеарної: одинокі матері, одинокі батьки, сім'ї з дітьми від попередніх шлюбів, сім'ї без дітей (за власним вибором, а не з причин медичного характеру), гостьовий шлюб, спільне життя чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу, сім'ї геїв і т. ін. Крім того, все частіше і жінки, і чоловіки взагалі відмовляються від шлюбу. У зв'язку з цим Д. Нейсбіт дійшов висновку, що «... основна будівельна цеглина суспільства – це вже не сім'я, а особистість» [6, с. 330]. Л. Туроу констатує, що суспільству вже не вдається зробити з чоловіків батьків: «Але де ж моральний тиск соціальних цінностей, що закликають

жертвувати власними інтересами заради сім'ї? У сучасному суспільстві цінується свобода вибору, а не пута. Матерів створює природа, а батьків повинне створювати суспільство» [10, с. 205]. Мислитель також звертає увагу на те, що телебачення та кіно замінили сім'ю в справі формування цінностей, підкреслюючи при цьому негативний наслідок такої заміни: «Світ письмових засобів зв'язку, що існував з часів поширення письменності, базується на лінійних логічних аргументах, які слідує один за іншим, причому наступний виходить із попереднього. Емоційна дія письмового слова суттєво слабкіша, ніж дія телеекрану. Телебачення у багатьох відношеннях відкидає нас назад, в світ неписьменності. Цінується візуальний вплив на емоції та страхи, а не привабливість строгої логіки думки» [10, с. 218].

Знецінення сімейних зв'язків індивіди намагаються компенсувати спілкуванням у Мережі, де на всезагальний огляд та обговорення виставляються їх вподобання, почуття та емоції, де швидко можна знайти нових друзів і ще скоріше їх позбутися. Сумнівно, що така заміна є повноцінною.

Один зі шляхів, на якому людина намагається знайти стабільність у цьому мінливому світі – це релігія. Ще у середині 90-х років XX століття Л. Туроу писав: «На наших очах піднімається релігійний фундаменталізм, немов лава з жерла вулкана, що прокинувся... У ньому знаходять притулок ті, хто програє в господарському відношенні або не в змозі витримати економічну невизначеність, не знаючи, що необхідне для досягнення успіху в новій епосі, що наступає... ніхто не може дати загальне визначення тому, що таке успіх, і навіть тому, що морально, а що аморально» [10, с. 207]. У наші дні ці тенденції лише посилюються. Серед сучасного релігійного різноманіття існують такі течії, що організовані на зразок тоталітарних сект, лідери яких володіють прийомом маніпуляції свідомості і використовують ці знання у корисних цілях. У результаті замість знаходження душевної рівноваги та спокою індивід перетворюється на «зомбованого» послідовника, втрачає родину, друзів та досить часто суттєво погіршує своє матеріальне становище. Точніше, з погляду такого індивіда, спокій він знаходить, але його ціною є повна втрата власної особистості.

Отже, на сьогоднішній день можна констатувати невпинне зменшення впливу моралі в суспільстві, що проявляється в: пануванні «людини економічної» та посиленні індивідуалізму; скороченні зон особової присутності, де вирішальне значення мають моральні якості індивіда; моральній невизначеності внаслідок постійних змін у суспільстві. Традиційні соціальні інститути, що протягом століть забезпечували формування моральних якостей у індивіда, зараз менш ефективно виконують цю функцію, оскільки або знаходяться у стані трансформації (сім'я), або їх деструктивний вплив на індивіда перекреслює всі ті цінності, що індивід намагається досягти (релігія в різних формах її організації).

Ще одним важливим фактором, що безпосередньо впливає на стан моралі в суспільстві – це рівень розвитку гуманітарного знання. Дослідники сучасності відзначають невпинне падіння значення наук гуманітарного циклу, оскільки за умов ринку фінансування отримують перш за все дисципліни, від яких є економічний зиск, причому досить швидкий. Не зупиняючись на всіх деструктивних наслідках нехтування гуманітарними науками, що вже мають місце і ще проявляться в майбутньому, звернемо увагу на наступні. За думкою Т. Хагурова результатом перетворення вищої школи з інституту виховання і навчання на інститут системи споживання є криза ідеального, що полягає в хронічній аномії, стійкій деаксіологізації (втраті цінностей) на рівні колективної та індивідуальної свідомості [11]. Е. Агаці в свою чергу зазначає, що одним з наслідків нехтування з боку соціальних інститутів філософськими та іншими гуманітарними дисциплінами є те, що суттєво ускладнюється адекватна етична оцінка розвитку науки і техніки: «... різні позиції надихаються протилежними принципами, що призводить до сутичок замість зіставлення розумних підстав (reasons), і для суперечок з найделікатніших питань характерна нетерпимість. А ці питання, навпаки, часто потребують мудрого регулювання, яке у багатьох випадках слід було б закріплювати законом. Але як можемо ми сподіватися отримати мудрий закон, якщо законодавці не мають серйозної підготовки з цих питань, а громадська думка ще більш «неуцька», тому нею легко маніпулювати за допомогою засобів масової інформації або пропаганди, що прикривають несумісні інтереси?» [1, с. 18].

На цьому тлі стрімкий розвиток науки, особливо конвергентний розвиток нано-, біо-, інфо- і когнітивних технологій (НБІК), виглядає дуже ризиковано для всього людства. Лаконічно виражені перспективи цього розвитку є такими: «Створення нових (у тому числі гібридних, що складаються з органічних і неорганічних субстанцій) матеріалів і пристроїв, управління біологічними процесами на молекулярному рівні, розкриття таємниць роботи мозку, поява «сильного» штучного інтелекту – все це передбачає формування нового соціально-технологічного устрою. Йдеться не лише про збільшений

рівень розвитку науки і техніки, нові галузі економіки і способи організації виробництва, але і про нові форми соціальності, ціннісні орієнтири, про нове розуміння єства і природи людини» [3].

Зрозуміло, що висока ймовірність таких фундаментальних змін у недалекому майбутньому не може не турбувати науковців. Цьому питанню присвячена велика кількість не лише етико-філософських та наукових робіт, але і творів художньої літератури, які часто виступали провісниками майбутнього.

На наш погляд доречно звернутись до доробку А. Назаретяна [5], який запропонував гіпотезу техно-гуманітарного балансу: чим вище потужність виробничих і бойових технологій, тим більш досконалі засоби культурної регуляції необхідні для збереження суспільства. Аналіз криз в еволюції людства дозволив йому стверджувати, що люди до сих пір встигали своєчасно адаптуватися (ідеологією, мораллю, правом і т. ін.) до інструментальної могутності, що все більше зростає. «Те, що цивілізація на нашій планеті продовжує існувати, свідчить про неухильно зростаючу здатність розумного суб'єкта драматичним чином «зростати над собою», засвоюючи уроки рукотворних катастроф і обертаючи агресію в творче русло. Так, настирливо і послідовно кмітлива мавпа через людську фазу проривалася до божественної якості. Носій розуму живий доти, доки стає Богом. У тому, що до цих пір це йому худо-бідно вдавалося, я бачу привід для надії, але не для заспокоєння...» [5, с. 239].

Висновки. Вплив моралі на динаміку конструктивних і деструктивних процесів у суспільстві суттєво відрізняється в періоди стабільності та в перехідні періоди розвитку. У періоди стабільності мораль виконує свої головні функції: виховну, оціночну, регулятивну, тим самим впливаючи на поведінку індивідів. Як наслідок, деструктивність має окремі прояви у вигляді: поодиноких дій індивідів або окремих соціальних груп; неочікуваних наслідків певної діяльності, що сама по собі мала конструктивні цілі. В перехідні періоди розвитку суспільств, що супроводжуються руйнуванням загальноприйнятої системи моральних норм, особливо під час революції, деструктивність стає тотальною. В перехідні періоди, що мають мирний характер, деструктивність найчастіше має прояви ще і як необхідна складова конструктивної діяльності.

Узагальнення досліджень щодо стану моралі в сучасному суспільстві дозволяє констатувати перманентне зменшення її впливу, що проявляється в: пануванні «людини економічної» та посиленні індивідуалізму; скороченні зон особової присутності, де вирішальне значення мають моральні якості індивіда; моральній невизначеності внаслідок постійних змін у суспільстві. Традиційні соціальні інститути, що протягом століть забезпечували формування моральних якостей у індивіда, зараз менш ефективно виконують цю функцію, оскільки або знаходяться у процесі трансформації (сім'я), або їх деструктивний вплив на індивіда перекреслює всі ті цінності, що індивід намагається досягти (релігія в різних формах її організації). Падіння значення гуманітарного знання (як наслідок – загострення морально-етичних проблем) при високому рівні розвитку сучасної науки і техніки є вкрай загрозливим поєднанням для всього людства. Проте, усвідомлення цієї ситуації, що демонструють міжнародні конференції та все більша кількість наукових робіт з цієї тематики, свідчить про намагання віднайти шляхи для вирішення цієї проблеми.

Перспективним напрямком подальшого дослідження є з'ясування місця, ролі та перспектив гуманітарного знання в сучасному суспільстві.

Бібліографічні посилання:

1. Агацци Э. Идея общества, основанного на знаниях / Эвандро Агацци ; пер. с англ. Д. Г. Лахути // Вопросы философии. – 2012. – № 10. – С. 3-19.
2. Гусейнов А. А. Этика и мораль в современном мире / Абдусалам Абдулкеримович Гусейнов [Электронный ресурс] // Этическая мысль. – 2000. – Вып. 1. – С. 4-16. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/em1.htm>
3. Конвергенция биологических, информационных, нано- и когнитивных технологий: вызов философии (материалы «круглого стола») [Электронный ресурс] // Вопросы философии. – 2012. – № 12. – С. 3-23. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=644&Itemid=52
4. Мартыянов В. С. Россия в поисках утопий. От морального коллапса к моральной революции / В. С. Мартыянов, Л. Г. Фишман. – М. : Издательство «Весь Мир», 2010. – 256 с.
5. Назаретян А. П. Антропология насилия и культура самоорганизации: Очерки по эволюционно-исторической психологии / Аноп Погосович Назаретян. – [2-е изд.]. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 256 с.
6. Нейсбит Д. Мегатренды / Джон Нейсбит ; [пер. с англ. М. Б. Левина]. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 380 с.
7. О нравственности, патриотизме, культуре и бескультурии (актуальный разговор на вечные темы). Материалы «круглого стола» в Санкт-Петербургском гуманитарном университете профсоюзов // Вопросы философии. – 2009. – № 11. – С. 3-26.
8. Резник Ю. М. Люди и время, которое они выбирают. Герои и антигерои наших дней / Юрий

Михайлович Резник // Личность. Культура. Общество. – 2012. – Том XIV. – Вып. 4 (№№ 69-70). – С. 9-19.

9. Сорокин П. А. Социология революции / Питирим Александрович Сорокин ; сост. и комментарии В. В. Сапова. – М. : Астрель, 2008. – 784 с.

10. Туроу Л. Будущее капитализма. Как экономика сегодняшнего дня формирует мир завтрашний / Лестер Туроу // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999. – С. 185-222.

11. Хагуров Т. А. Высшее образование: между служением и услугой / Т. А. Хагуров [Электронный ресурс] // Высшее образование в России. – 2011. – № 4. – С. 47-57. – Режим доступа: <http://www.vovr.ru/arhiv2011.html>

12. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / Петр Штомпка ; [пер. с польск. С. М. Червонной]. – М. : Логос, 2005. – 664 с.

13. Bauman Z. Alone Again: Ethics After Certainty / Zygmunt Bauman [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.demos.co.uk/publications/aloneagain>

Мегрелишвили М. А. Влияние морального сознания на динамику конструктивных и деструктивных процессов в обществе.

Исследуется влияние морального сознания на динамику конструктивных и деструктивных процессов в периоды стабильности и в переходные периоды развития общества. Рассматриваются специфические черты современности, обуславливающие снижение влияния морали в обществе.

Ключевые слова: мораль, наука, конструктивные процессы, деструктивные процессы, социальные изменения, семья, религия, индивидуализм.

Megrelishvili M. The influence of the moral consciousness on the dynamics of constructive and destructive processes in society.

The influence of the moral consciousness on the dynamics of constructive and destructive processes in periods of stability and transition of society was studied. The specific features of modernity that reduce the influence of morality in society were considered.

Keywords: morality, science, constructive processes, destructive processes, social changes, family, religion, individualism.

Надійшла до редколегії 28. 02. 2013 р.

УДК 316 (076. 6)

Л. Ф. Мирзазаде

Институт философии, социологии и права НАН Азербайджана

ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Социальная модернизация предполагает прогрессивные изменения в обществе в рамках общего развития всей человеческой цивилизации. Необходимость приспособления к стремительно изменяющимся социальным условиям жизни еще больше сталкивает западные и восточные ценности, нормы жизни и приоритеты. В Азербайджане в условиях независимости определились границы новой модели политического развития страны, в основу которого легла национальная идея, поддерживаемая принципами унитарной светской государственности.

Ключевые слова: модернизация, Азербайджан, общество, традиционность, западные и восточные ценности, современность.

Модернизация является тем механизмом, который позволяет традиционным обществам перейти в разряд индустриальных, а индустриальным – в разряд современных, информационных. Исследование проблем социальной модернизации осуществлялось многими представителями социальных и гуманитарных наук. Классические труды, описывающие модернизацию, принадлежат М. Веберу, Э. Дюркгейму, О. Конту, К. Марксу, Г. Спенсеру и Ф. Тённису [10].

Социологи признали, что решающим фактором модернизации выступает преодоление и замена традиционных ценностей, препятствующих социальным изменениям и экономическому росту, на ценности, мотивирующие хозяйствующих субъектов, на инновационную деятельность – разработку, создание и распространение новых технологий и генерирование новых организационно-экономических отношений. При этом в большинстве западных обществ индустриализации предшествовали как изменения в общественном сознании, так и изменения в экономике, развитии мануфактурного производства и формировании национальных рынков.

Поэтому среди историков, социологов и философов уже в начале XX века распространились концепции, учитывающие влияние культурных и ментальных трансформаций. Они базируются на иной точке зрения, согласно которой процесс модернизации в ее западном варианте начинается с трансформации тех или иных форм общественного сознания и культуры. У американского социолога Ч. Х. Кули становление нетрадиционного общества происходит, как исторический сдвиг от «первичных» до «вторичных групп» [11].